

BOZOR IQTISODIYOTI VA UNING AHAMIYATI

Ahrorov Boburjon Navruz o'g'li

Toshkent xalqaro Kimyo universiteti Samarqand filiali talabasi

e-mail: boburahrorov795@gmail.com

Tel.: 997503020

Ilmiy rahbar: Tosheva Zuhra

Annotatsiya. Ushbu maqolada bozor iqtisodiyotining mohiyati, asosiy tamoyillari, iqtisodiy taraqqiyotdagi o'rni va O'zbekiston sharoitidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti erkin mulkchilik, raqobat, talab va taklif, narx mexanizmi, tadbirkorlik erkinligi hamda davlatning tartibga soluvchi vazifalari bilan tavsiflanadi. Maqolada bozor iqtisodiyotining resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish, xususiy sektorni rivojlantirish va aholi farovonligini ta'minlashdagi roli yoritiladi. O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tish jarayoni, "O'zbekiston — 2030" strategiyasida belgilangan iqtisodiy maqsadlar va xususiy sektor yetakchiligidagi o'sish masalalari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, talab va taklif, raqobat, xususiy mulk, tadbirkorlik, narx mexanizmi, xususiy sektor, iqtisodiy o'sish, O'zbekiston iqtisodiyoti.

MARKET ECONOMY AND ITS IMPORTANCE

Abstract. This article analyzes the essence of the market economy, its basic principles, its role in economic development, and its significance in the context of Uzbekistan. A market economy is characterized by private ownership, competition,

supply and demand, price mechanisms, freedom of entrepreneurship, and the regulatory role of the state. The article highlights the role of the market economy in efficient allocation of resources, increasing production efficiency, stimulating innovation, developing the private sector, and improving public welfare. The transition of Uzbekistan to market relations, economic goals set in the “Uzbekistan — 2030” Strategy, and issues of private sector-led growth are scientifically examined.

Keywords: market economy, supply and demand, competition, private property, entrepreneurship, price mechanism, private sector, economic growth, economy of Uzbekistan.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning eng muhim shakllaridan biri bo‘lib, u resurslarni erkin ayirboshlash, talab va taklif, raqobat, xususiy mulk hamda tadbirkorlik tashabbusi asosida tashkil etiladi. Bunday iqtisodiy tizimda ishlab chiqaruvchi nima ishlab chiqarishni, qanday ishlab chiqarishni va kim uchun ishlab chiqarishni bozor signallari, ya’ni narx, talab, taklif va raqobat orqali aniqlaydi. Bozor iqtisodiyotining ahamiyati shundaki, u iqtisodiy faoliyat subyektlariga mustaqil qaror qabul qilish imkonini beradi. Tadbirkor o‘z kapitali, mehnati, bilim va tashabbusidan foydalangan holda mahsulot ishlab chiqaradi yoki xizmat ko‘rsatadi. Iste’molchi esa o‘z ehtiyoji, daromadi va tanloviga mos mahsulotni xarid qiladi. Shu jarayonda iqtisodiyotda samaradorlik, raqobat va innovatsion faollik kuchayadi.

O‘zbekiston uchun bozor iqtisodiyoti masalasi mustaqillik yillaridan buyon strategik ahamiyatga ega bo‘lib kelmoqda. Mamlakatda mulkchilik shakllarini

rivojlantirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, davlat ishtirokini qisqartirish, raqobat muhitini shakllantirish va xususiy sektorni iqtisodiy o'sishning asosiy drayveriga aylantirish bo'yicha bosqichma-bosqich islohotlar olib borilmoqda.

Asosiy qism. Bozor iqtisodiyotining nazariy asosida talab va taklif mexanizmi turadi. Talab iste'molchilarning ma'lum narxda mahsulot yoki xizmatni xarid qilish istagini bildiradi, taklif esa ishlab chiqaruvchilarning ma'lum narxda mahsulot yoki xizmatni bozorga chiqarish imkoniyatini anglatadi. Narx esa talab va taklif o'rtasidagi muvozanatni shakllantiruvchi asosiy iqtisodiy signal vazifasini bajaradi. Iqtisodiyot nazariyasida bozor mexanizmi resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqaruvchilarni xarajatlarni kamaytirishga undash va iste'molchiga tanlov imkonini berish bilan izohlanadi [4; 5]. Bozor iqtisodiyotining muhim belgilaridan biri xususiy mulkchilikdir. Xususiy mulk iqtisodiy tashabbus, mas'uliyat va manfaatdorlikni kuchaytiradi. Mulk egasi o'z resursidan samarali foydalanishga, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga va foydani oshirishga intiladi. Shu bilan birga, xususiy mulk huquqi qonun bilan himoya qilinmasa, bozor iqtisodiyoti to'liq ishlamaydi. Chunki investor va tadbirkor o'z mulki, daromadi va shartnomaviy huquqlari kafolatlangan muhitdagina faoliyatini kengaytiradi.

Bozor iqtisodiyotida raqobat alohida ahamiyatga ega. Raqobat ishlab chiqaruvchilarni mahsulot sifatini oshirish, narxni maqbullashtirish, xizmat ko'rsatish madaniyatini yaxshilash va innovatsiyalarni joriy etishga majbur qiladi. Monopoliya kuchaygan sharoitda esa narxlar sun'iy oshishi, mahsulot sifati pasayishi va iste'molchi tanlovi cheklanishi mumkin. Shu sababli bozor iqtisodiyoti faqat erkinlikni emas, balki adolatli raqobatni ham talab qiladi. O'zbekiston Konstitutsiyasida mamlakat

iqtisodiyotining negizini xilma-xil mulk shakllari tashkil etishi, davlat iste'molchilar huquqi ustuvorligini hisobga olgan holda iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini kafolatlashi belgilangan. Bu norma bozor iqtisodiyotining huquqiy asoslari — mulkchilik xilma-xilligi, tadbirkorlik erkinligi va iste'molchi manfaatlarini himoya qilishni mustahkamlaydi [1].

Bozor iqtisodiyotida davlatning roli butunlay yo'qolmaydi. Aksincha, davlat qonun ustuvorligini ta'minlash, mulk huquqini himoya qilish, raqobatni qo'llab-quvvatlash, monopoliya va korrupsiyaga qarshi kurashish, ijtimoiy himoya tizimini yuritish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va strategik tarmoqlarni tartibga solish vazifalarini bajaradi. Shu jihatdan zamonaviy bozor iqtisodiyoti "tartibga solinmaydigan bozor" emas, balki qonuniy, raqobatli va ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiy tizimdir. Bozor iqtisodiyotining asosiy afzalliklaridan biri resurslardan samarali foydalanish imkoniyatidir. Markazlashgan buyruqbozlik iqtisodiyotida resurslar yuqoridan berilgan rejalar asosida taqsimlansa, bozor iqtisodiyotida resurslar talab yuqori, foyda keltiruvchi va raqobatbardosh sohalarga yo'naltiriladi. Natijada korxonalar xarajatni kamaytirish, mahsulot sifatini oshirish va bozor ehtiyojiga moslashishga intiladi. Bu jarayon iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Bozor iqtisodiyoti innovatsiyalarni rag'batlantiradi. Raqobat sharoitida korxonalar bozorda qolishi uchun yangi mahsulot yaratishi, texnologiyani yangilashi, xizmat ko'rsatishni takomillashtirishi va mijoz ehtiyojini chuqur o'rganishi kerak. Innovatsion faollik esa umumiy iqtisodiy o'sishga, mehnat unumdorligining oshishiga va yangi ish o'rinlari yaratilishiga olib keladi. Shu sababli bozor iqtisodiyotida tadbirkor faqat ishlab

chiqaruvchi emas, balki yangilik kirituvchi subyekt sifatida ham namoyon bo'ldi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Dastlabki yillarda makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash, mulkchilik shakllarini o'zgartirish, milliy valyutani joriy etish, bank tizimini shakllantirish va tadbirkorlik uchun huquqiy asoslar yaratishga e'tibor qaratildi. Keyingi bosqichlarda xususiy sektorni kengaytirish, valyuta bozorini liberallashtirish, soliq tizimini soddalashtirish, davlat korxonalarini transformatsiya qilish va investitsiya muhitini yaxshilash masalalari dolzarb bo'ldi.

“O'zbekiston — 2030” strategiyasida 2030-yilga qadar iqtisodiyot hajmini ikki barobar oshirish va mamlakatni “daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar” qatoriga olib chiqish maqsadi belgilangan. Strategiyada yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard AQSh dollariga, aholi jon boshiga daromadlarni 4 ming AQSh dollariga yetkazish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va zarur infratuzilma resurslarini rivojlantirish vazifalari qo'yilgan [2].

Bozor iqtisodiyotining O'zbekiston uchun ahamiyati xususiy sektorning o'sishida yaqqol ko'rinadi. Jahon bankining O'zbekiston bo'yicha iqtisodiy memorandumida mamlakat iqtisodiyoti so'nggi yillarda islohot va o'tish jarayonini boshdan kechirayotgani, tezroq o'sish uchun ichki bozorlar faoliyatini yaxshilash va xalqaro bozorlar bilan integratsiyani kuchaytirish zarurligi ko'rsatiladi. Hisobotda O'zbekiston iqtisodiy muvaffaqiyatining markazida ish o'rinlari yaratadigan va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni shakllantiradigan kuchli xususiy sektor bo'lishi kerakligi ta'kidlanadi [6].

Bozor iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlik alohida o‘rin tutadi. Kichik biznes moslashuvchanligi, mahalliy bozor ehtiyojini tez anglash qobiliyati va bandlik yaratish imkoniyati bilan muhim iqtisodiy qatlam hisoblanadi. Bozor sharoitida kichik biznes yirik korxonalar yetib bormagan xizmat turlari, hududiy ehtiyojlar va yangi iste‘mol segmentlarini qamrab oladi. Shu orqali u iqtisodiy faollikni kengaytiradi va aholi daromadlarini oshiradi. Bozor iqtisodiyoti iste‘molchi manfaatini kuchaytiradi. Raqobat mavjud bo‘lgan sharoitda ishlab chiqaruvchi iste‘molchining didi, daromadi, sifatlilik talabi va xizmatga bo‘lgan ehtiyojini hisobga olishga majbur bo‘ladi. Iste‘molchi tanlov erkinligiga ega bo‘lgani uchun sifatsiz mahsulot yoki xizmat ko‘rsatadigan korxonalar bozorda o‘z mavqeini yo‘qotishi mumkin. Bu holat bozor iqtisodiyotida iste‘molchining iqtisodiy jarayondagi faol rolini ko‘rsatadi.

Bozor iqtisodiyotining muhim natijalaridan biri narxlarning iqtisodiy signal sifatida ishlashidir. Narx oshsa, bu mahsulotga talab yuqori yoki taklif yetishmayotganini bildiradi. Narx pasaysa, talab kamaygani yoki taklif ortgani ma‘lum bo‘ladi. Tadbirkorlar ana shu signal asosida ishlab chiqarish hajmini o‘zgartiradi. Shu sababli narx mexanizmi bozor iqtisodiyotida axborot uzatuvchi, resurs taqsimlovchi va rag‘batlantiruvchi vosita sifatida ishlaydi. Biroq bozor iqtisodiyoti o‘z-o‘zidan barcha muammolarni hal qilib bermoqchi. Bozor munosabatlari ijtimoiy tengsizlik, kambag‘allik, monopoliya, ishsizlik, inflyatsiya, ekologik zarar va hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli bozor iqtisodiyoti ijtimoiy siyosat, davlat tartibga soluvi, raqobat qonunchiligi, soliq-byudjet siyosati va aholini himoya qilish tizimi bilan uyg‘un bo‘lishi kerak.

O'zbekiston sharoitida bozor iqtisodiyoti ijtimoiy yo'naltirilgan mazmunda rivojlanmoqda. Bu yondashuv iqtisodiy erkinlik va ijtimoiy adolatni birgalikda ta'minlashga qaratilgan. Aholining kam ta'minlangan qatlamlarini qo'llab-quvvatlash, bandlikni oshirish, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlarini rivojlantirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda narxlar barqarorligini saqlash bozor iqtisodiyotining ijtimoiy barqarorlik bilan uyg'unlashgan shaklini talab qiladi. Bozor iqtisodiyotining ahamiyati xalqaro integratsiya jarayonida ham namoyon bo'ladi. Jahon bozoriga chiqish, eksportni ko'paytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, texnologiya transferi va global qiymat zanjirlariga qo'shilish bozor tamoyillari asosida ishlaydigan ochiq iqtisodiy muhitni talab qiladi. Jahon banki O'zbekiston bo'yicha hisobotida ichki bozorlarning samarali ishlashi va xalqaro bozorlarga integratsiya o'sishni jadallashtirishning muhim sharti ekanini ko'rsatadi [6].

Bozor iqtisodiyotida moliya bozori, bank tizimi va kapital bozori ham muhim ahamiyatga ega. Tadbirkorlik subyektlari investitsiya olish, kreditdan foydalanish, sug'urta, lizing va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali faoliyatini kengaytiradi. Moliyaviy bozor rivojlanmagan sharoitda biznes tashabbuslari ko'pincha mablag' yetishmasligi sababli cheklanib qoladi. Shu sababli bozor iqtisodiyotini chuqurlashtirish moliyaviy institutlar rivoji bilan bevosita bog'liqdir. Bozor iqtisodiyotining yana bir muhim jihati mehnat bozorining shakllanishidir. Mehnat bozori ish beruvchi va ishchi kuchi o'rtasidagi talab-taklif munosabatlari asosida ishlaydi. Malakali kadrlar yuqori haq to'lanadigan sohalarga yo'naladi, korxonalar esa mehnat unumdorligini oshirishga

intiladi. Bu jarayon ta'lim tizimi, kasbiy tayyorgarlik va mehnat resurslari sifatini oshirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Raqamli iqtisodiyot bozor iqtisodiyotining yangi bosqichini shakllantirmoqda. Elektron tijorat, onlayn to'lovlar, raqamli platformalar, sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili va fintech xizmatlari bozor munosabatlarini tezlashtirmoqda. Raqamli texnologiyalar kichik biznesga keng bozorga chiqish, xarajatlarni kamaytirish va mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri ishlash imkonini beradi. Shu sababli bozor iqtisodiyoti bugungi kunda raqamli transformatsiya bilan birgalikda rivojlanmoqda. Bozor iqtisodiyotini samarali rivojlantirish uchun institutsional muhit muhimdir. Sud mustaqilligi, shartnomalarning bajarilishi, mulk huquqi himoyasi, korrupsiyaga qarshi kurashish, davlat xizmatlarining soddalashuvi va qonun oldida tenglik bozor ishtirokchilari uchun ishonch yaratadi. Ishonch bo'lmagan joyda tadbirkor uzoq muddatli investitsiya kiritishga jur'at qilmaydi. Shu bois bozor iqtisodiyoti iqtisodiy tizim bo'lish bilan birga, huquqiy va institutsional madaniyatga ham tayanadi.

Xulosa. Bozor iqtisodiyoti zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim iqtisodiy modeli bo'lib, u talab va taklif, raqobat, xususiy mulk, tadbirkorlik erkinligi va narx mexanizmi asosida ishlaydi. Bu tizim resurslarni samarali taqsimlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni rag'batlantirish va iste'molchi manfaatlarini kuchaytirish imkonini beradi. O'zbekiston sharoitida bozor iqtisodiyoti mustaqillikdan keyingi iqtisodiy islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'ldi. Mamlakatda mulkchilik shakllarining xilma-xilligini ta'minlash, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, raqobatni rivojlantirish, xususiy sektor rolini oshirish va xalqaro iqtisodiy integratsiyani

kuchaytirish bo'yicha izchil choralar amalga oshirilmoqda. Bozor iqtisodiyotining ahamiyati faqat iqtisodiy o'sishda emas, balki aholi farovonligi, bandlik, xizmatlar sifati, innovatsion faollik va iqtisodiy erkinlikning kengayishida ham namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, bozor iqtisodiyoti ijtimoiy himoya, adolatli raqobat, qonun ustuvorligi va davlatning oqilona tartibga soluvchi siyosati bilan uyg'un bo'lgandagina barqaror natija beradi. Kelgusida O'zbekiston bozor iqtisodiyotini chuqurlashtirish jarayonida xususiy sektorni yanada kuchaytirish, monopoliyani cheklash, raqobat muhitini yaxshilash, moliya bozorlarini rivojlantirish, raqamli iqtisodiyotni kengaytirish va inson kapitaliga investitsiya kiritishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Ana shunda bozor iqtisodiyoti jamiyat taraqqiyoti va aholi farovonligini ta'minlovchi samarali tizim sifatida yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – 2023-yil 30-aprel yangi tahriri // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “O'zbekiston — 2030” strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. – 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. – 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.

4. McConnell C.R., Brue S.L., Flynn S.M. Economics: Principles, Problems, and Policies. – 22nd ed. – New York: McGraw-Hill Education, 2021.
5. Mankiw N.G. Principles of Economics. – 9th ed. – Boston: Cengage Learning, 2021.
6. World Bank. Uzbekistan Country Economic Memorandum: Fostering Private Sector-Led Growth and Global Integration. – Washington, DC: World Bank, 2024.
7. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – 19th ed. – New York: McGraw-Hill, 2010.
8. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. – London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
9. Ўлмасов А., Ваҳобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2006.
10. Шодмонов Ш.Ш., Гафуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. – Тошкент: IQTISOD-MOLIYA, 2010.